

الگوی در سوگواری دینی؛ مطالعه موردی عملکرد رسول خدا صلی الله علیه و آله در شهادت جعفر بن

ابی طالب

لیلا شریفی^۱، حسین قاضی خانی^۲

چکیده

عزاداری و بزرگداشت یاد درگذشتگان از سنت‌های پسندیده در جوامع انسانی است، اما گاهی به دلیل عدم توجه به بایسته‌ها و نبایسته‌های آن با آسیب‌هایی به همراه می‌شود. از آن جا که رفتارهای پیامبر صلی الله علیه و آله در جامعه همواره الگویی برای مسلمانان بوده است می‌توان نمونه‌ای مناسب از سوگواری دینی در سیره ایشان یافت. جعفر بن ابی طالب یکی از شخصیت‌های برجسته و تأثیرگذار صدر اسلام بود که نقش مهمی در تبلیغ اسلام به عنوان نماینده فرهنگی و فرمانده نظامی ایفا کرد و در نبرد موتبه به شهادت رسید. شهادت جعفر بن ابی طالب واکنش‌های عاطفی و عملی رسول خدا صلی الله علیه و آله را در پی داشت که به عنوان الگویی برای عزاداری دینی در جامعه اسلامی مطرح شده است. سؤال این است که رسول خدا صلی الله علیه و آله در مواجهه با شهادت جعفر بن ابی طالب چه الگویی را در سوگواری دینی به مسلمانان ارائه داد؟ پژوهش حاضر با بهره‌گیری از منابع تاریخی و حدیثی متقدم و با روش توصیفی-تحلیلی، با هدف ارائه الگویی برای سوگواری در جامعه اسلامی انجام شد. یافته‌ها نشان می‌دهد که پیامبر صلی الله علیه و آله در ارائه الگوی سوگواری دینی از برخی سنت‌های رایج اجتماعی مانند تسلیت و تعزیت عاطفی، حمایتی از خانواده متوفی و توجه به فرزندان او بهره گرفت. ایشان همچنین سنت‌های پسندیده جدیدی همچون اطعام خانواده متوفی و عزاداری تا سه روز را بنا نهاد و از برخی سنت‌های جاهلی مانند نوحه‌گری و جزع و فزع نهی کرد.

واژگان کلیدی: شهادت جعفر بن ابی طالب، سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در عزاداری،

سنت‌های جاهلی، الگوسازی سوگواری دینی.

نوع مقاله: پژوهشی
تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۷/۲۵
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۲/۲۲
۱. طلبه سطح چهار تاریخ و سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله، جامعه الزهراء علیها السلام، قم، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: l.sharifi.1395@gmail.com
0009-0006-1350-7769
۲. استادیار تاریخ تشیع، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.
Email: H.qazikhani@isca.ac.ir
0000-0003-3082-6586

۱. مقدمه

انسان‌ها به دلیل ظرفیت وجودی متفاوت در برابر رویدادهای زندگی واکنش‌های مختلفی دارند. غم از دست دادن عزیزان در زمره تلخ‌کامی‌هایی است که انسان را دچار اندوه و گاه بی‌تابی می‌کند. در چنین مواقعی گاه رفتارهایی صورت می‌گیرد که زیننده فرد مسلمان نیست. شهادت جعفر بن ابی طالب به عنوان یکی از حوادث ناگوار صدر اسلام، مسلمانان و شخص رسول خدا ﷺ را دچار حزن و اندوه فراوان کرد. این سؤال مطرح است که رسول خدا ﷺ در مواجهه با شهادت جعفر بن ابی طالب چه الگویی را در سوگواری دینی به مسلمانان ارائه داد؟ هدف پژوهش حاضر واکاوی مواجهه پیامبر ﷺ با شهادت جعفر بن ابی طالب است تا از این رهگذر الگویی تراز در سوگواری دینی ارائه شود؛ الگویی که با ارائه آن در سوگواری بتوان از رفتارهایی مانند صدمات جسمی، جزع و فزع، هزینه‌های هنگفت برگزاری مراسم‌های سوگواری و... کاست و چگونگی تسلی مصیبت دیده‌ها و تکریم متوفی را از آن فهم کرد. برای پاسخ به این پرسش و رسیدن به الگوی مورد نظر با رجوع به منابع کهن تاریخی و حدیثی ضمن استقراء گزارش‌های رفتار رسول الله ﷺ در شهادت جعفر بن ابی طالب در ترکیب، تلفیق و تحلیل داده‌ها چگونگی مواجهه آن حضرت با شهادت جعفر به عنوان الگویی در سوگواری دینی ترسیم شد.

در ارتباط با پیشینه، پژوهشی مستقل در مسئله پژوهش حاضر یافت نشد، اما در برخی نگاه‌ها به صورت پراکنده به برخی واکنش‌های پیامبر ﷺ در این موضوع اشاره شده است. سید جعفر مرتضی در کتاب *الصحيح من سيرة النبي الاعظم* در جریان ذکر نبرد موته به شهادت جعفر و اتفاقاتی که پس از آن واقع شده اشاره کرده است و برخی از واکنش‌های رسول اکرم ﷺ را ذکر نموده، اما از الگوگیری یا الگوسازی آنها سخنی نگفته است. در کتاب *های جعفر بن ابی طالب اثر محمد جواد الغبان* (۱۳۷۳ق) و *شهداء حول الرسول جعفر بن ابی طالب اثر اشرف محمد الوحش* (۱۹۹۸م) که در زمره آثار تراجم تک‌نگاری است و شخصیت، فضایل و شهادت جعفر را بررسی نموده است از گریه رسول خدا ﷺ و رفتن به خانه اسماء پس از شهادت جعفر سخن به میان آمده است.

در کتاب *عبق الرياحین فی سیره ذی الجناحین جعفر بن ابی طالب وآله* اثر نایف منیر

فارس (۱۴۳۲هـ.ق) که کتابی جامع در مورد زندگی جعفر است و کتاب زندگی پرافتخار حمزه و جعفر، دوشهید ممتاز به قلم محمدی اشتهازدی (۱۳۹۶) فقط از برخی واکنش‌های پیامبر ﷺ همانند حزن و اندوه ایشان و دیدار خانواده جعفر، بدون هیچ تحلیلی یاد شده است. همچنین در کتاب جعفر طیار مردی که اگر می‌بود... اثر معماریان (۱۳۹۷) که زندگی جعفر را از ولادت تا شهادت به تصویر می‌کشد، در شهادت او از حزن و اندوه پیامبر ﷺ و دلجویی از خانواده جعفر به طور مختصر سخن گفته است.

۲. واکنش رسول خدا ﷺ در سوگ جعفر بن ابی طالب

پس از بعثت رسول اکرم ﷺ و اعلام و تبلیغ دین اسلام جعفر بن ابی طالب از کسانی بود که در همان روزهای نخستین اسلام آورد (ابن سعد، ۱۴۱۸هـ.ق، ۲۵/۴، ابن اثیر، ۱۴۰۹هـ.ق، ۳۶۱/۱) و همواره همراه و در کنار پیامبر ﷺ بود. ویژگی‌های اخلاقی و شخصیتی او باعث شد در دوران مکی، پیامبر ﷺ او را به همراهی مسلمانان در هجرت به حبشه امر کند (قمی، ۱۳۶۳، ۱۷۶/۱) و در واقع ایشان مبلغ و نماینده فرهنگی پیامبر ﷺ به حبشه بود. پس از استقرار پیامبر اسلام ﷺ در مدینه و با گذشت حدود پانزده سال از مهاجرت به حبشه، ایشان به همراه گروهی از مسلمانان در سال هفتم هجرت و پس از فتح خیبر به مدینه بازگشت و در سفر پیامبر ﷺ به مکه، در عمره القضاء، پیامبر ﷺ را همراهی کرد (بیهقی، ۱۴۰۵هـ.ق، ۳۳۷/۴) و سرانجام در سال هشتم هجری در نبرد موته یکی از فرماندهان سه‌گانه بود که به شهادت رسید (واقعی، ۱۴۰۹هـ.ق، ۷۵۶/۲). آنچه دارای اهمیت است برخورد و واکنش پیامبر در شهادت ایشان است که هم از نظر اسوه و الگو بودن سیره پیامبر و هم به دلیل شخصیت والای جعفر بن ابی طالب در خور توجه و دقت است و واکنش رسول خدا ﷺ در این محورها قابل بررسی است.

۲-۱. تقویت سنت‌های پسندیده در سوگواری

جوامع مختلف برای سوگواری آداب و سنت‌هایی دارند که برآمده از آموزه‌ها، تاریخ، باورها و ارزش‌های آنان است. پیامبر اسلام ﷺ برای سوگواری درگذشتگان از سنت‌های جامعه عصر خود که از نظر اسلام منعی نداشت نهی نکرد بلکه بر مواردی از آن که پسندیده بود نیز تأکید داشت.

۲-۲. واکنش‌های عاطفی در سوگواری

۲-۲-۱. حزن و اندوه

از دست دادن عزیزان انسان را دچار غم و اندوه می‌کند و این ناشی از احساس و عواطف انسانی است و مختص جامعه اسلامی و مسلمانان هم نیست. هر اندازه ارزش و منزلت متوفی نزد بازماندگان بیشتری باشد حزن و اندوه در فراق او نیز بیشتر می‌شود. در شهادت جعفر بن ابی طالب غم و اندوه پیامبر ﷺ چیزی نبود که مخفی بماند و کسی متوجه آن نشود؛ چون وی یکی از بهترین یاران و نزدیکان خود را از دست داده بود. ناراحتی پیامبر ﷺ در شهادت جعفر بن ابی طالب آنقدر بود که نزدیکان پیامبر ﷺ از این حزن و اندوه سخن گفته‌اند و به آثار این حزن در چهره و رفتار آن اشاره کرده‌اند. از عایشه نقل شده است: «وقتی خبر شهادت جعفر رسید، حزن و غم و اندوه را در چهره پیامبر ﷺ دیدیم» (واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۶۸/۲) حالت رسول خدا ﷺ در بازگشت از خانه جعفر بن ابی طالب در حالی که چشمانش اشکبار بود و عبایشان بر زمین کشیده می‌شد حکایت از غم فراوان حضرت می‌کرد که در مصیبت پسر عمویش بر او وارد شده بود (ر.ک.، یعقوبی، بی تا، ۶۶/۲).

اندوهگین شدن هنگام درگذشت عزیزان مسئله‌ای نبود که برای بار نخست برای رسول خدا ﷺ پدید آمده باشد. با وفات حضرت خدیجه رضی الله عنها و ابوطالب رضی الله عنه نیز غم و ناراحتی پیامبر ﷺ چنان زیاد شد که آن سال را عام الحزن نامیدند. (مقریزی، ۱۴۲۰ هـ.ق، ۲۳۸) همچنین گزارش‌هایی از غم و اندوه ایشان در وفات پسرش، ابراهیم، و شهادت عمویش، حمزه رضی الله عنه، بیان شده است (ابن هشام، بی تا، ۹۶/۲). با این حال، حزن و اندوه آن حضرت در فقدان جعفر بن ابی طالب آنقدر زیاد بود که در دوره‌های بعد هم ائمه رضی الله عنهم به آن اشاره کرده‌اند. از جمله امام سجاد رضی الله عنه می‌فرماید: «روزی سخت‌تر از احد بر رسول خدا ﷺ به خاطر کشته شدن حمزه نبود و پس از آن جنگ موته که جعفر، پسر عمویش، کشته شده» (صدوق، ۱۳۷۶ هـ.ق، ص ۴۶۲).

از دست دادن جعفر برای پیامبر ﷺ چنان سخت بود که فرمود: «همانا! انسان به واسطه داشتن برادر و پسر عمو احساس زیادی (نیرو) می‌کند». (واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۶۷/۲) سختی از دست دادن جعفر بن ابی طالب برای پیامبر ﷺ زمانی که به گزارش‌های مربوطه به آن مراجعه می‌شود بیشتر درک می‌شود: «پیامبر ﷺ پس از شهادت جعفر، علی رضی الله عنه را به کاری نفرستاد الا اینکه آیه

«رب لا تذری فرداً و أنت خیر الوارثین» (انبیاء: ۸۹) را تلاوت می‌کرده (مسعودی، ۱۴۰۹ ه. ق، ۴۲۲/۳) که نشان می‌دهد فقدان ایشان بر پیامبر بزرگوار اسلام ﷺ تا چه اندازه سخت و دشوار بوده است.

۲-۲-۲. گریه کردن و دستور به گریه برای جعفر بن ابی طالب

گریه کردن بر مرگ عزیزان نمادی از غم و اندوه و نشان رابطه عاطفی با فرد درگذشته است. رسول خدا ﷺ نه تنها در غم از دست دادن جعفر اندوهگین بود بلکه بر فقدانش می‌گریست. به نقل از عبدالله، پسر جعفر، آمده است: «پیامبر ﷺ به منزل ما آمد و خبر مرگ پدرم را به مادرم داد، درحالی که ناراحت بود و از چشم هایش اشک جاری بود و بر محاسنش می‌چکید». (واقعی، ۱۴۰۹ ه. ق، ۷۶۷/۲) در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام نقل شده است که هنگام شهادت جعفر و زید، رسول خدا ﷺ وارد خانه شد و بسیار گریه می‌کرد و می‌گفت: «آن دو هم صحبت و مونسان من بودند که همگی رفتند» (حراملی، ۱۴۰۹ ه. ق، ۲۸۰/۳). از آنجاکه جعفر بن ابی طالب از خویشان پیامبر ﷺ بود و در راه اسلام به ویژه در دوران هجرت به حبشه زحمات فراوانی کشیده بود و پیامبر ﷺ نیز به ایشان علاقه داشت و شخصیت ایشان به عنوان یک عنصر تأثیرگذار در گسترش اسلام و اینکه دارای کمالات و فضایل ویژه‌ای بود، شهادت او برای پیامبر ﷺ بسیار سخت بود. بنابراین، سزاوار است که آن حضرت صلی الله علیه و آله در فراقش گریان باشند. این گریه پیامبر ﷺ هم جنبه عاطفی داشت و هم به دلیل خسرانی بود که از فقدان او به جامعه اسلامی وارد شده بود.

پیامبر اسلام ﷺ علاوه بر اینکه بر فقدان جعفر گریه کرد به دیگران نیز سفارش نمود که بر او گریه کنند. برای مثال وقتی حضرت زهرا علیها السلام خبر شهادت جعفر را شنید و برای او گریه کرد و فریاد «وا عماء» سر داد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «بر مثل جعفر گریه‌کنندگان باید گریه کنند» (بلادی، ۱۴۱۷ ه. ق، ۴۲/۳). این سخن علاوه بر اینکه نشان از بزرگداشت جعفر و شدت غم از دست دادن اوست نشان از وقوع حادثه‌ای بزرگ و فقدان شخصی عظیم است. در واقع چنین بود؛ چون پیامبر صلی الله علیه و آله شخصی را از دست داده بود که با فضایی که داشت، الگو بود و از طرفی، این کلام و عملکرد پیامبر صلی الله علیه و آله مجوزی برای گریه کردن بر میت است. البته این کار پیامبر صلی الله علیه و آله مسبوق به سابقه بود؛ همانطور که پس از شهادت حمزه نیز بر ایشان گریه کرد و با غم و اندوه فراوان فرمود: «مصیبتی مثل مصیبت تو به من نرسیده» (واقعی، ۱۴۰۹ ه. ق، ۲۹۰/۱) و از اینکه او گریه کنی

نداشت اظهار ناراحتی نمود و فرمود: «عمویم، حمزه، گریه‌کنی ندارد» و در بی آن، زنان انصار به خانه حمزه رفتند و بر او گریستند و پیامبر ﷺ هم آنان را دعا نمود (ابن هشام، بی تا، ۹۹/۲).

۲-۳. واکنش‌های حمایتی

۲-۳-۱. رفتن به خانه جعفرین ابی طالب و عرض تسلیت به اسماء

از جمله کارهای پیامبر ﷺ برای تکریم و حمایت از خانواده جعفر رفتن به خانه او برای عرض تسلیت بود. البته این سنت از قبل هم وجود داشت و برای تسلی بازماندگان به آنها سر می زد. برای مثال، پیامبر ﷺ در مرگ سعد بن معاذ، در تشییع جنازه او حضور یافت و به مادر سعد تعزیت و تسلیت گفت (ابن سعد، ۱۴۱۸ ه. ق، ۳۳۱۳). یا زمانی که امیرالمومنین (ع) با گریه، خبر وفات مادرش، فاطمه بنت اسد، را به پیامبر ﷺ داد، ایشان با او ابراز همدردی نمود و فرمود: «خدا مادرت را رحمت کند! اگر مادر تو بود، مادر من هم بود» (صدوق، ۱۳۷۶ الف، ص ۳۱۴) و با این سخن حضرت علی (ع) را تسلی داد.

در اکثر گزارش‌ها، تعزیت و تسلیت پیامبر ﷺ به خانواده جعفر را قبل از بازگشت لشکر مسلمانان از جنگ مویه بیان کرده‌اند و گفته‌اند که پیامبر ﷺ از طریق غیب به ماجرای مویه آگاه شد. رسول خدا ﷺ در همان روزی که جعفر شهید شد به خانه اسماء بنت عمیس رفت تا خبر شهادت او را به خانواده‌اش بدهد و آنها را تسلی و دل‌داری دهد. (واقعی، ۱۳۹۹ ه. ق، ۷۶۶/۳) نکته‌ای که در این گزارش‌ها به چشم می‌خورد این است که برخی منابع به‌طور صریح بیان کرده‌اند که پیغمبر ﷺ از طریق غیب صحنه جنگ مویه را مشاهده کرد و بر فراز منبر برای مردم بیان کرد (واقعی، ۱۳۹۹ ه. ق، ۷۶۲/۲). البته برخی منابع دیگر اشاره‌ای به چگونگی باخبر شدن پیامبر ﷺ نکرده‌اند و فقط گزارش داده‌اند که پیامبر ﷺ صحنه‌های جنگ فرماندهان در مویه را بیان نمود (ابن هشام، بی تا، ۲۸۰/۲) که ممکن است از طریق غیب آگاه شده باشد یا مسلمانان زمانی که برگشتند برای ایشان گزارش کرده باشند. طبق نقل بخاری: «پیامبر ﷺ خبر شهادت زید و جعفر و عبدالله بن رواحه را به مردم داد قبل از اینکه خبر کشته شدن آنها را بیاورند» (بخاری، ۱۴۲۲ ه. ق، ۱۴۳/۵) و همچنین سخن عبدالرحمان بن سمره که از طرف خالد مأمور به گزارش جنگ به پیامبر ﷺ است و قبل از اینکه او سخنی بگوید پیامبر ﷺ تمام ماجرا را برای مردم بیان نمود و آنها گریه کردند (اصفهانی، بی تا، ص ۳۱). معلوم می‌شود

گزارش‌های دسته اول که بر آگاهی پیامبر ﷺ از طریق غیب دلالت دارد، معتبرتر است.

۲-۳-۲. دلجویی و حمایت از فرزندان جعفر و دعای خیر در حق آنان

معمولاً کودکان در حادثه ازدست دادن والدین آسیب فراوان می‌بینند؛ چراکه حامیان اصلی خود را از دست می‌دهند. به‌ویژه آنکه در مراسم سوگواری نیز کودکان مورد غفلت قرار می‌گیرند و کسی مراقب احوال آنان نیست. بنابراین، توجه به کودکان و دلجویی از ایشان می‌تواند از سنت‌های پسندیده باشد. پیامبر اسلام ﷺ زمانی که به خانه جعفر رفت تا خبر شهادت او را بدهد، سراغ فرزندان جعفر را گرفت. اسماء چنین نقل می‌کند: «در روزی که جعفر و اصحابش شهید شدند، پیامبر ﷺ نزد من آمد و گفت: پسران جعفر کجا هستند؟ من آنها را نزد ایشان آوردم و پیامبر ﷺ آنها را به خود چسبانید و بویید» (واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۶۶/۲). در گزارش عبدالله بن جعفر آمده است: «حضرت ﷺ دست بر سر آنها کشید» (واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۶۶/۲) و یتیم‌نوازی نمود و آنها را مورد لطف و محبت خود قرار داد و بالاتر از همه اینکه آنها را تحت کفالت و حمایت خود قرار داد و خود را ولی آنها در دنیا و آخرت خواند تا اسماء ترسی از یتیمی فرزندان خود نداشته باشد (ابن سعد، ۱۳۱۸ هـ.ق، ۲۸/۴، ذهبی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۲۵۶/۳). پیامبر ﷺ با این کار از خانواده جعفر حمایت و تکریم نمود.

پیامبر ﷺ عبدالله بن جعفر را پس از بازگشت از خانه جعفر با خود به مسجد برد و در پایین منبر نشاند و خود بر منبر از شهادت جعفر و فضائل او گفت. (واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۶۶/۲). بی‌هی، ۱۳۰۶، ۳۷۷/۴ در اقدامی دیگر، عبدالله و برادرش را تا سه روز نزد خود و در خانه خود نگه داشت و آنان را اطعام کرد و هر کجا می‌رفت آنها را نیز با خود می‌برد (واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۶۶/۲). بی‌هی، ۱۴۰۵ هـ.ق، ۳۷۷/۴. این اقدامات پیامبر ﷺ هم جنبه عاطفی داشت و هم جنبه حمایتی؛ چون فرزندان جعفر کم‌سن و سال بودند و نیاز به محبت پدران داشتند. از طرفی، حامی و تکیه‌گاه خود را از دست داده بودند و پیامبر ﷺ با این کار به حمایت از آنها اقدام نمود. از دیگر اقدامات پیامبر ﷺ دعای خیر در حق فرزندان جعفر بود؛ دعای آن حضرت هم باعث دلگرمی خانواده جعفر می‌شد و هم این شهید به‌عنوان الگویی در جامعه معرفی می‌شد؛ زیرا دعای پیامبر ﷺ حکایت از شخصیت والای جعفر داشت (واقعی، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۷۶۷/۲). در برخی منابع آمده است که پیامبر ﷺ برکت و خیر در معامله و کسب و کار را برای

عبداللہ بن جعفر از خداوند طلب کرد و این دعا را سه بار تکرار نمود و از عبداللہ نقل شده است: «خرید و فروشی نکردم مگر اینکه برای من در آن سود و برکت بود». (ابن سعد، ۱۴۱۸ هـ.ق، ۲۸/۴، ذہبی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۱۴۲۰/۵، ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵ هـ.ق، ۳۷/۴). دعاہای ویژه پیامبر ﷺ برای فرزندان جعفر نشان از شخصیت ممتاز و والای جعفر دارد کہ پیامبر ﷺ به دلیل احترامی کہ برای او قائل بود حتی برای بازماندگانیش نیز دعای خیر نمود.

۲-۳-۳. یاد کردن فضایل جعفر بن ابی طالب

یکی از اموری کہ در مراسم عزادای دیده می شود، یادکردن از درگذشتگان است. یادہایی کہ گاهی با بزرگنمایی فرد تازه درگذشته همراه است، اما سنت پیامبر ﷺ در تعزیت جعفر، یادکردن از کارہای پسندیده جعفر است. قدم نهادن جعفر در راه خدا و مطیع امر خدا بودن، در راه حق تردید بہ خود راه ندادن و مغلوب شیطان نشدن (واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۶۷/۲ و ۷۶۲) ازجمله فضایل و ویژگی های شخصیتی جعفر است کہ پس از شہادتش از زبان پیامبر ﷺ نسبت بہ او بیان می شود. امام صادق (ع) می فرماید: «ہنگام وفات جعفر و زید، رسول خدا ﷺ وارد خانہ شد و بسیار گریہ کرد و فرمود: «آن دو ہم صحبت و مونس من بودند کہ رفتند!» (صدوق، ۱۴۱۳ هـ.ق، ج ۱، ۱۷۷/۸). این کلام نبی مکرم اسلام ﷺ نشان از جایگاہ و نقش ویژه جعفر بن ابی طالب نزد آن حضرت دارد. در برخی منابع، علاوہ بر اینکه پیامبر ﷺ آن دورا مونس و ہم سخن خود می داند آنها را برادر خود نیز می خواند (رک، ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۵۴۶/۲). پیامبر ﷺ همچنین درخواست اسماء برای بیان ویژگی ها و فضایل جعفر و آگاہی مردم از آن را پذیرفت و بر منبر رفت و جایگاہ و فضیلت جعفر را این چنین بیان کرد: «ہمانا انسان با داشتن برادر و پسر عمو احساس قدرت و پشتیبان دارد؛ آگاہ باشید! جعفر شہید شد و خداوند برای او دو بال قرار داد کہ در بہشت با آن پرواز می کند» (واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۶۷/۲).

سید جعفر مرتضی (مرتضی عاملی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۱۵۷/۲۰) می گوید: «از آنجا کہ اسماء زنی عاقل و فہمیدہ بود، این درخواست را برای فخر فروشی و مباهات بہ جعفر در برابر مردم مطرح نکرد و نمی خواست از خون جعفر برای اہداف مادی و دنیوی استفاده کند، بلکہ هدفش این بود کہ مردم، برای رسیدن بہ مقامات عالیہ در دفاع از دین مشتاق شوند و بہ تزکیہ و تطہیر نفس بپردازند و از طرفی سخنان مسموم کینہ ورزان کہ نسبت بہ جعفر و تشکیک در جہاد و ہجرتش بیان کردہ اند از بین برود».

درخواست اسماء از پیامبر ﷺ در واقع برای الگوسازی از شخصیت و فضایل جعفر مطرح شد و پیامبر ﷺ هم با پذیرش و اقدام به آن بر این مسئله مهر تأیید نهاد. در واقع، این رفتار و تحلیل سید جعفر مرتضی نشان از آن دارد که بیان ویژگی‌های ممتاز متوفی که می‌تواند بر ارتقای فرهنگی جامعه و نقش‌آفرینی افراد در امور دینی مؤثر باشد مورد تأیید است و غلو و فضیلت‌تراشی نادرست و بیان آن در این‌گونه مراسم‌ها زیبنده نیست.

۲-۴. ایجاد سنت جدید

سیره و روش پیامبر اسلام ﷺ در تمام امور برای مسلمانان الگوست. در موارد متعدد ایشان سنت‌های نیکویی را پایه‌گذاری کردند که نه فقط مورد پذیرش شرع بود که عقل بشری نیز آن را می‌پسندید. در پی شهادت جعفر بن ابی طالب نیز براساس واکنش‌های پیامبر ﷺ برخی سنن نیکو و پسندیده شکل گرفت.

۲-۴-۱. اطعام خانواده متوفی

بسیاری از مورخین معتقدند که سنت اطعام خانواده متوفی پس از شهادت جعفر بن ابی طالب، توسط پیامبر ﷺ بنا نهاده شده است. از امام صادق علیه السلام آمده است: «پس از شهادت جعفر بن ابی طالب، پیامبر ﷺ به حضرت زهرا علیه السلام سفارش کرد که طعامی آماده کند و تا سه روز برای اسماء و سایر زنان ببرد و نزد آنها سه روز اقامت کند» (کلیبی، ۱۳۶۲، ۲۱۷/۳). براین اساس به واسطه آن، سنتی ایجاد شد که برای اهل مصیبت تا سه روز طعام آماده کنند. در عرب این طعام را الوضیمه می‌گویند که همان طعام عزاداری است (ابن منظور، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۶۴۰/۱۲). اگرچه برخی منابع آوردند که پیامبر ﷺ به حضرت زهرا علیه السلام دستور دادند که این کار را انجام دهد (ر.ک.، کلینی، ۱۳۶۲، ۲۷/۳، برقی، ۱۳۷۱، ۴۱۷۲)، منابع دیگری هم وجود دارد که خطاب پیامبر ﷺ را متوجه اهلش می‌دانند و فقط دخترش به تنهایی مورد خطاب نبوده است (ر.ک.، واقدی، ۱۴۵۹ هـ.ق، ۷۶۶/۲، ابن سعد، ۱۴۱۸ هـ.ق، ۲۲۰/۸، بلاذری، ۱۴۱۷ هـ.ق، ۴۲/۲).

از دیگر سفارشات پیامبر اکرم ﷺ در کنار اطعام خانواده میت، ماندن در کنار آنها (ر.ک.، کلینی، ۱۳۶۲، ۲۷/۳) و تسلی دادن (ر.ک.، برقی، ۱۳۷۱، ۴۱۷۲) به آنهاست که از نظر روان‌شناسی هم انسان صاحب عزای نباید تنها بماند و بودن شخص دیگر و اقارب در کنارش از مصیبت او می‌کاهد.

۲-۴-۲. سوگواری برای متوفی تا سه روز

با آنکه حضور نزد خانواده متوفی و عرض تسلیت امری پسندیده است، اما گاه این حضور طولانی می‌شود و زحمات زیادی برای خانواده متوفی ایجاد می‌کند. در گزارشاتی آمده است که پیامبر ﷺ مهلت داد که مردم تا سه روز نزد خانواده جعفر بیایند و عرض تسلیت و تعزیت داشته باشند و بعد از سه روز آن جناب آمد و فرمود: «بعد از امروز دیگر بر برادرم گریه نکنید و فرزندان برادرم را نزد من بیاورید» و سلمانی را خواست تا موهای آنها را بتراشد (ابن سعد، ۱۳۱۸ هـ.ق، ۲۷/۴، ابن جوزی، ۱۳۳۲ هـ.ق، ۳/۳۴۶).

۲-۵. نهی از سنت‌های ناپسند

بسیاری از اقدامات رسول خدا ﷺ برای فرهنگ‌سازی در جامعه بوده است و در این مسیر برخی سنت‌های جاهلی را که مورد رضایت خداوند نبود از آن نهی نمود. از جمله این سنت‌ها، سنت‌های عزاداری بود که برخی دگرگون شدند.

۲-۵-۱. نهی از نوحه‌گری

پیامبر ﷺ همانطور که بر ایجاد برخی سنت‌های پسندیده تأکید داشت و با رفتارهای خود از درد و رنج مصیبت‌دیدگان می‌کاست، از برخی سنن ناپسند و جاهلی نیز نهی فرمود. یکی از سنن رایج در جامعه جاهلی این بود که وقتی کسی از دنیا می‌رفت زنان نوحه‌گر را دعوت می‌کردند که با آهنگ‌های مخصوص خود و اشعار پر از دروغ و فریب بر مرگ او نوحه‌سرایی کنند که آن را امتیازی برای میّت و نشانه تکریم و احترام او می‌دانستند. حتی بزرگان و اشراف، عده‌ای را برای این کار اجیر می‌کردند تا مجلس مردگانشان با شکوه‌تر برگزار شود (ر.ک.، جوادعلی، بی تا، ۱۵۲/۹-۱۵۵) که این حالت، غیر از گریه و ناراحتی به سبب فقدان دادن عزیزانشان بود. رسول خدا ﷺ فرمود: «الْتِيَاخَةُ مِنْ عَمَلِ الْجَاهِلِيَّةِ؛ نوحه‌گری از اعمال جاهلیت است» (واقفی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۳/۱۰۶۶).

۲-۵-۲. نهی از جلع و فرع

از دیگر کارها و سنت‌های جامعه جاهلی این بود که در مصیبت فریاد «وَأَذْلَاهُ وَأَثْكَلَاهُ وَوَأَحْرَبَاهُ يَا وَاحِزْنَاهُ؛ وای از ذلت، ای کسی که مادرت به عزایت نشسته، وای از جنگ، وای از غم و خزن» سر می‌دادند (مجلسی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۲/۴۴۶). پیامبر ﷺ به حضرت زهرا (ع) سفارش نمود: «لَا تُذْعِي بِذُلِّ وَ

لَا تَكْلِي وَلَا حَرْبٍ؛ نخوان به ذلت و به فرزند مردگی و گلایه از جنگ (صدق، ۱۴۱۳ ه.ق. ب. ۱۷۶۸). تا مبادا در عزای جعفر کسی چنین کاری کند و جزع و فزع نماید چون این گونه سخنان نشان از ذلت و خواری و جزع و فزع است. بنابراین، رسول خدا ﷺ از این کارهای جاهلی نهی کرد؛ چون نه تنها با مقام شهید سازگاری ندارد از آن رو که بیانگر جزع و فزع است، اجر انسان را ضایع می‌کند. روایت امام باقر علیه السلام نیز مؤید این سخن است که می‌فرماید: «بالاترین حد جزع، با صدای بلند واویلا گفتن، صیحه زدن و با صدای بلند گریه کردن و لطمه به صورت است... و آن مذموم است و خداوند اجر شخص را ضایع می‌کند و از بین می‌برد» (کلینی، ۱۳۶۲، ۲۲۲/۳).

۲-۵-۳. نهی از لطمات جسمی و پاره کردن پوشش

گریبان چاک دادن، لطمه به صورت و سینه زدن، خاک و گل بر سر و صورت مالیدن در عزای فرد تازه درگذشته، آیین و رسوم جاهلیت بود (جوادعلی، بی تا، ۱۵۲/۹-۱۵۵). نمونه این سنت در مرگ عبدالمطلب، جد پیامبر صلی الله علیه و آله، به چشم می‌خورد که زنان با گریبان چاک دادن و موپیشان کردن از این مصیبت اظهار ناراحتی کردند. پیامبر صلی الله علیه و آله همواره در احادیث متعدد از این عمل نهی کرده است. همان طور که وقتی خبر شهادت جعفر بن ابی طالب را به همسرش، اسماء بنت عمیس، داد به ایشان فرمود: «لا تقولی هجرأ ولا تضربی صدرا» (واقعی، ۱۴۵۹ ه.ق، ۱۷۶۶/۲، ابن سعد، ۱۴۱۸ ه.ق، ۲۲۰/۸، بلاذری، ۱۴۱۷ ه.ق، ۲۸۰/۱) یعنی سخن و کلام ناپسند یا قبیح نگو و بر سینه ات مکوب، این کلام پیامبر صلی الله علیه و آله در آن برهه از تاریخ اسلام نشانه آن است که در آن جامعه افراد در زمان مصیبت این اقدامات را انجام می‌دادند و به خود آسیب می‌رساندند و سخنانی مخالف قضا و قدر الهی می‌گفتند؛ در واقع به خدا اعتراض می‌کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله در شهادت جعفر پیشاپیش از انجام آن نهی فرمود. این مسئله در اسلام اهمیت زیادی دارد، به گونه‌ای که پیامبر صلی الله علیه و آله پس از فتح مکه یکی از شروط بیعت با زنان را لطمه نزدن به صورت، لباس و گریبان پاره نکردن و نوحه نخواندن در عزای تازه درگذشتگان قرار داد (کلینی، ۱۳۶۲، ۵۲۷/۵) و حتی در برخی روایات کسانی را که این کارها را انجام می‌دادند، لعن کرد و فرمود که آنها از ما نیستند (شهیدثانی، بی تا، ص ۱۰۸).

۳. نتیجه گیری

یکی از سنت‌های کهن که در همه جوامع به چشم می‌خورد سوگواری و عزاداری در فقدان عزیزان بوده است که البته با توجه به تفاوت فرهنگ‌ها در جوامع مختلف به شیوه‌های گوناگون انجام می‌گرفته است و در مواردی منجر به آسیب‌هایی در جامعه می‌شد که جامعه عرب جاهلی نیز از این قاعده مستثنا نبود.

ظهور اسلام و الگو واسوه بودن رسول خدا ﷺ که اکثر مسلمانان بر آن اتفاق نظر دارند، موجب شد سخنان و رفتارهای ایشان همواره مورد توجه و دقت نظر قرار گیرد. بنابراین، در موضوع عزاداری نیز واکنش‌های رفتاری رسول خدا ﷺ در شهادت جعفر بن ابی طالب را می‌توان در قالب الگویی مناسب برای سوگواری و عزاداری ترسیم و ارائه نمود که عبارتند از: واکنش‌هایی مانند گریستن، اندوهگین شدن، عرض تسلیت به خانواده متوفی که جنبه تأییدی و امضایی سنت‌های قبل بود؛ اطعام خانواده میت و سوگواری تا سه روز که جنبه تأییدی داشت؛ و نهی از نوحه‌گری، جزع و لطمات جسمی که جنبه طردی داشت.

فهرست منابع

* قرآن کریم (۱۳۸۴). مترجم: الهی قمشه‌ای، مهدی. قم: ام‌بیها.

۱. ابن اثیر، عزالدین (۱۴۰۹ ه.ق). اسدالغابه فی معرفه الصحابه. بیروت: دارالفکر.
۲. ابن جوزی، ابوالفرج (۴۴۲ ه.ق). المنتظم فی تاریخ الامم والملوک. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳. ابن حجر عسقلانی، شهاب الدین (۱۴۱۵ ه.ق). الاصابه فی تمییز الصحابه. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۴. ابن سعد، محمد (۱۴۱۸ ه.ق). طبقات الکبری. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۵. ابن عبدالبر، ابو عمر یوسف بن عبد الله (۱۴۱۲ ه.ق). الاستیعاب فی معرفه الأصحاب. محقق: البجاوی، علی محمد. بیروت: دارالجیل.
۶. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ه.ق). لسان العرب. بیروت: دارصادر.
۷. ابن هشام حمیری معافری، ابو محمد (بی تا). السیوه النبویه. بیروت: دارالمعرفه.
۸. اصفهانی، ابوالفرج (بی تا). مقاتل الطالبین. بیروت: دارالمعرفه.
۹. بخاری، محمد بن اسماعیل (۳۲۲ ه.ق). الجامع المسند الصحیح المختصر من مسائل رسول الله. محقق: محمد زهیر بن ناصر الناصر. بی جا: دارطوق النجاه.
۱۰. برقی، احمد بن محمد (۱۳۷۱). المحاسن. محقق: جلال الدین. قم: دارالکتب الاسلامیه.
۱۱. بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ ه.ق). انساب الاشراف. بیروت: دارالفکر.
۱۲. بیهقی، ابوبکر (۱۴۰۵ ه.ق). دلائل النبوه. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۳. جواد علی (بی تا). المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام. بی جا: کتابخانه مدرسه فقاها.
۱۴. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ه.ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البتیت.
۱۵. ذهبی، شمس الدین (۱۴۰۹ ه.ق). تاریخ الاسلام ووفیات المشاهیر و الاعلام. بیروت: دارالکتب العربیه.
۱۶. شهید ثانی، زین الدین بن علی (بی تا). مسکن الفواد عند فقه الاحبه و الاولاد. قم: بصیرتی.
۱۷. صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۶ الف). الامالی. تهران: کتابچی.

١٨. صدوق، محمد بن علي (١٤١٣ هـ.ق. ب)، من لا يحضره الفقيه. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین.
 ١٩. الغبان، محمد جواد (١٣٧٣ هـ.ق). جعفر بن ابیطالب. بیروت: دار الزهراء.
 ٢٠. فارس، نایف منیر (١٤٣٢ هـ.ق). عیبی الریاحین فی سیره نبي الجناحین جعفر بن ابیطالب. کویت: مبره الال
 والاصحاب.
 ٢١. قمی، علی بن ابراهیم (١٣٦٣). تفسیرالقمی. قم: دارالکتاب.
 ٢٢. کلینی، محمد بن یعقوب (١٣٦٢). الکافی. تهران: اسلامیه.
 ٢٣. مجلسی، محمد تقی (١٤١٤ هـ.ق). نوامع صاحبقرانی. قم: اسماعیلیان.
 ٢٤. محمدی اشتهاردی، محمد (١٣٩٦). زندگی پیر افتخار حمزه و جعفر دو شهید ممتاز. مشهد: به نشر.
 ٢٥. مرتضی عاملی، جعفر (١٤٢٤ هـ.ق). الصحیح من سیره النبی الاعظم. قم: دارالحدیث.
 ٢٦. مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین بن علی (١٤٠٩ هـ.ق). مروج الذهب. مصحح: اسعد داغر. قم: دارالهجره.
 ٢٧. معاریان، محمد مهدی (١٣٩٧). جعفر طیار مردی که اگر می بود. قم: بیت الاحزان.
 ٢٨. مقریزی، تقی الدین احمد بن علی (١٣٢٠ هـ.ق). امتاع الاسماع بما للنبی من الاحوال والاموال والحفدة والمتاع.
 محقق: النعمسی، محمد عبد الحمید. بیروت: دارالکتب العلمیه.
 ٢٩. واقدی، محمد بن عمر (١٣٠٩ هـ.ق). المغازی. بیروت: اعلمی.
 ٣٠. الوحش، اشرف محمد (١٩٩٨ م). شهداء حول الرسول جعفر بن ابیطالب. مصر: دارالفضیله للنشر والتوزیع
 والتصدير.
 ٣١. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (بی تا). تاریخ الیعقوبی. بیروت: دار صادر.

